

چهارچوب نظری پژوهش ارزش‌یابی میزان موفقیت طرح
سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی

چه کتابی بنویسیم؟ چه کتابی بخوانیم؟

۱۸۰

شماره

بهار ۱۳۹۰ شماره هشتم

۱. مقدمه

ناشران کتاب‌های آموزشی در چند سال اخیر، فعال‌ترین ناشران کشور بوده‌اند. درصد بسیار بالایی از آمار عرضه و تقاضای کتاب در کل کشور به این‌گونه کتاب‌ها اختصاص دارد. اما عده‌ای از کارشناسان

■ دکتر محمود شهابی

نویسنده و پژوهشگر

مطالعه کتاب‌های آموزشی استاندارد.

برای نیل به اهداف فوق‌الذکر، دفتر انتشارات کمک آموزشی به عنوان متولی اجرای طرح مزبور، اقدامات زیر را در فاصله سال‌های ۱۳۷۹ تا نیمه اول سال ۱۳۸۹ به انجام رسانده است:

■ تشکیل دبیرخانه و شورای طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی با حضور نمایندگان معاونت‌های ذی‌ربط وزارت آموزش و پرورش و اتحادیه ناشران و صاحب‌نظران حوزه نشر.

■ تشکیل تیم‌های کارشناسی موضوعی (۴۷ گرایش اصلی) به تفکیک دوره‌های تحصیلی سه‌گانه، به منظور بررسی میزان انطباق کتاب‌های آموزشی با معیارها یا استانداردهای تعیین شده.

■ تعیین و اعلام استانداردهای عمومی و اختصاصی کتاب‌های آموزشی در مقاطع تحصیلی و حوزه‌های درسی مختلف و اعلام نیازهای آموزشی به مؤلفان و ناشران در قالب نشریات و مجموعه راهنماهای موضوعی تولید کتاب‌های آموزشی همچون بیانیه‌های هیئت داوران جشنواره‌ها و ۳۱ جزوه تحت عنوان ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی.

■ برگزاری هشت جشنواره سالانه کتاب‌های آموزشی به تفکیک دوره‌های تحصیلی از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۷.

■ معرفی کتاب‌های آموزشی تأیید شده به مخاطبان (دانش آموزان و معلمان) از طریق درج مشخصات آن‌ها در ۴۱ شماره کتابنامه رشد دوره‌های ابتدایی، راهنمایی و متوسطه نظری، و فنی و حرفه‌ای و کردانش.

■ معرفی کتاب‌های آموزشی مناسب در انتهای کتاب‌های درسی دوره‌های ابتدایی، راهنمایی و متوسطه جهت استفاده دانش آموزان.

■ انتشار ۳۲ شماره از نشریه شورای سامان بخشی کتاب‌های آموزشی (جوانه) به تفکیک دوره‌های تحصیلی.

■ طراحی وبسایت اطلاع‌رسانی سامان کتاب

از جمله کارشناسان وزارت آموزش و پرورش شکل و محتوای برخی از این کتاب‌ها را مطابق با استانداردهای کتاب‌های آموزشی نمی‌دانند و از این که مبدا معلمان، دانش آموزان و اولیای آن‌ها در انتخاب و مطالعه کتاب‌های مناسب اشتباه کنند، نگرانند.

با توجه به وجود مسائل و مشکلات فوق‌الذکر، دفتر انتشارات کمک آموزشی در تابستان سال ۱۳۷۸ طرحی را با عنوان سامان بخشی کتاب‌های آموزشی تهیه و پس از تصویب ریاست سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی به اجرا درآورد. **اهداف اصلی** این طرح عبارتند از:

■ **هدایت و تشویق مؤلفان، مترجمان و ناشران کتاب‌های آموزشی** به تولید کتاب‌های **مورد نیاز معلمان و دانش آموزان براساس ضوابط یا استانداردهای آموزشی** اعلام شده.

■ **ترغیب معلمان و دانش آموزان (یا اولیای دانش آموزان) به خرید و**

۲. بیان مسئله

اینک برای تصمیم‌گیری در مورد ادامه یا توقف و اصلاح طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی در سال‌های آینده، سؤال اساسی این است که این طرح تا چه حد در دستیابی به اهداف خود از مداخله در دو زمینه عرضه و تقاضای کتاب‌های آموزشی (یعنی تشویق ناشران، مؤلفان و مترجمان، و کارشناسان به تأمین نیازهای آموزشی دانش‌آموزان و معلمان و تبعیت از استانداردهای اعلام شده و ترغیب معلمان و دانش‌آموزان و والدین آنان به خرید و مطالعه کتاب‌های معرفی شده) موفق شده است؟ چه عواملی بر روی میزان موفقیت آن مؤثر بوده‌اند؟ برای اصلاح نقاط ضعف احتمالی طرح چه توصیه‌ها و پیشنهادهایی می‌توان ارائه کرد؟

۳. اهداف تحقیق

■ احصا و شناسایی اثرات مورد انتظار دفتر انتشارات کمک آموزشی از اجرای طرح سامان‌دهی در سه حوزه تولید، داوری (ارزیابی) و مصرف کتاب‌های آموزشی.

■ ارزش‌یابی میزان موفقیت طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی در نیل به اثرات مورد انتظار در حوزه تولید کتاب‌های آموزشی از سوی ناشران، مؤلفان و مترجمان کتاب‌های آموزشی و شناخت عوامل مؤثر در میزان موفقیت طرح.

■ ارزش‌یابی میزان موفقیت طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی در نیل به اثرات مورد انتظار در حوزه ارزیابی (داوری) کتاب‌های آموزشی از سوی کارشناسان کتاب‌های آموزشی و شناخت عوامل مؤثر در میزان موفقیت طرح و شناخت نقاط قوت و ضعف کتاب‌های آموزشی موجود (در بازار کتاب و یا در کتاب‌های

www.Samanketab.com) به منظور پیام‌رسانی به هنگام و ارتباط دوسویه با گروه‌های مخاطب و نهادهای ذی‌نفع.

■ راه‌اندازی کارگاه آموزشی تولید کتاب‌های آموزشی برای مؤلفان و ناشران.

■ هماهنگی با مؤسسه منادی تربیت برای خرید و توزیع کتاب‌های آموزشی تأیید شده در مدارس کشور بدون داوری مجدد آن‌ها.

■ انتشار خبرنامه آینه.

اجزای طرح سامان بخشی با توجه به دو فرآیند تولید و مصرف کتاب‌های آموزشی تعریف شده‌اند. تعیین استانداردها و اعلام نیازهای آموزشی به مؤلفان و ناشران و برگزاری جشنواره با هدف سامان دادن به فرآیند تولید (شامل انتخاب موضوع از سوی ناشر و سفارش تألیف یا ترجمه آن به مؤلف یا مترجم، سازمان‌دهی محتوا، مصورسازی، نحوه نگارش، صفحه‌آرایی و چاپ) کتاب‌های آموزشی طراحی شده‌اند. به طوری که هم آمار تولید کتاب‌های آموزشی را افزایش دهد (افزایش بازار کتاب‌های آموزشی) و هم کیفیت آن‌ها را غنی‌تر سازد. انتشار کتابنامه رشد و معرفی کتاب‌های تأیید شده در پایان کتاب‌های درسی نیز با هدف اطلاع‌رسانی و سامان دادن به فرآیند مصرف کتاب‌های آموزشی (انتخاب کتاب جهت مطالعه از سوی دانش‌آموزان و معلمان) طراحی شده‌اند به طوری که هم میزان مطالعه و کتاب‌خوانی را در دانش‌آموزان و معلمان افزایش دهد و هم با مطالعه کتاب‌های آموزشی مناسب و مرتبط با نیازهای آموزشی آنان، فرآیند یادگیری و یاددهی را در دانش‌آموزان و معلمان تقویت نموده، ذائقه مطالعاتی آنان را تغییر و یا ارتقا دهند.

تاکنون هشت جشنواره کتاب‌های آموزشی در سال‌های ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷ و ۱۳۸۹ برای دوره‌های آموزشی ابتدایی، راهنمایی و متوسطه نظری، پیش‌دانشگاهی، فنی و حرفه‌ای و کار دانش برگزار شده است.

آموزشی ارسال شده به جشنواره‌های برگزار شده) از نگاه داوران یا ارزیابان جشنواره.

■ ارزش‌یابی میزان موفقیت طرح سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی در نیل به اثرات مورد انتظار در حوزه **مصرف** کتاب‌های آموزشی و شناخت عوامل مؤثر در میزان موفقیت طرح.

■ شناخت نقاط ضعف احتمالی طرح سامان‌بخشی در هر سه حوزه فوق‌الذکر و ارائه توصیه‌هایی به منظور اصلاح آن.

۴. ضرورت انجام تحقیق

اجرای طرح سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی یکی از مؤلفه‌های اصلاحات در آموزش و پرورش است که با هدف مداخله در بازار عرضه و تقاضای کتاب‌های آموزشی صورت گرفته است. برای اجرای این طرح انرژی، زمان و هزینه‌های نسبتاً زیادی صرف شده است. تنها دلیل توجیه‌کننده تداوم چنین طرحی اثربخشی آن مطابق با اثرات مورد انتظار و عدم تولید عوارض یا نتایج نیندیشیده و خلاف انتظار است. لازمه نیل به شناخت معتبر و اتخاذ تصمیم مناسب، اجرای یک پژوهش علمی معتبر در زمینه مورد بحث است. طرح پژوهشی حاضر با توجه به ضرورت یاد شده تهیه شده است.

۵. استفاده‌کنندگان از نتایج تحقیق

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی به‌ویژه دفتر انتشارات کمک‌آموزشی، ناشران کتاب‌های آموزشی در بخش دولتی و خصوصی، مؤلفان و مترجمان کتاب‌های آموزشی، داوران جشنواره‌های کتاب‌های آموزشی، کارشناسان آموزش و پرورش، معلمان، و اولیای دانش‌آموزان می‌توانند از نتایج این تحقیق استفاده کنند.

۳. پرسش‌های پژوهشی

◀ اثرات مورد انتظار دفتر انتشارات کمک‌آموزشی از اجرای طرح سامان‌بخشی در نگرش‌ها و رفتارهای هر یک از نقش‌آفرینان عرصه **تولید، ارزیابی و مصرف** کتاب‌های آموزشی کدام‌اند؟

◀ تا چه حد اثرات مورد انتظار دفتر انتشارات کمک‌آموزشی از اجرای طرح سامان‌بخشی در نگرش‌ها و رفتارهای هر یک از نقش‌آفرینان عرصه **تولید، ارزیابی و مصرف** کتاب‌های آموزشی تحقق یافته‌اند؟

◀ عوامل مؤثر در میزان تحقق این اثرات کدام‌اند؟

◀ چه راهکارهایی برای افزایش میزان تحقق اثرات مورد انتظار می‌توان پیشنهاد کرد؟

۷. پیشینه تجربی تحقیق

طرح سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی دوره ابتدایی از سال ۱۳۷۹ اجرا شده است و تاکنون هیچ پژوهشی (غیر از پژوهش نگارنده که در ادامه به نتایج آن اشاره خواهد شد) در این خصوص در داخل کشور صورت نگرفته است. برای بررسی پیشینه طرح در خارج از کشور باید به این واقعیت توجه کرد که در برخی کشورها هم تعیین برنامه درسی و هم تولید کتاب‌های درسی (Textbook) به‌طور متمرکز صورت می‌گیرد (مثلاً در ایران و چین). در چنین کشورهایی کتاب‌های آموزشی و کمک‌درسی (Supplementary Readings) که توسط بخش خصوصی و به‌طور غیرمتمرکز تولید می‌شوند، از نظر میزان انطباق با کتاب‌های درسی مورد ارزیابی واقع می‌شوند. اما در برخی دیگر از کشورها کتاب‌های درسی واحد یا هم‌شکل به مدارس عرضه نمی‌شود بلکه خود مدارس و معلمان از میان فهرست کتاب‌های درسی توصیه شده (Recommend ed Textbook List) تعدادی از آن‌ها را انتخاب کرده و به دانش‌آموزان

معرفی می‌کنند. به عبارت دیگر، در چنین کشورهایی کتاب‌های درسی خود موضوع سامان‌دهی واقع می‌شوند و نه کتاب‌های کمک‌درسی و یا آموزشی. به این ترتیب، پژوهش درخصوص سامان‌بخشی کتاب‌های کمک‌درسی و آموزشی به معنایی که در طرح حاضر بیان شده، در جهان بی‌سابقه است. اما پژوهش درخصوص عوامل مؤثر در کتاب‌خوانی که بخشی از سؤالات پژوهش را دربرمی‌گیرد، از سابقه زیادی در جهان برخوردار است. ذیلاً به معرفی دو مورد از این تحقیقات اکتفا می‌کنیم. تحقیقات به عمل آمده توسط ریچاردسون و اسلز (۲۰۰۷) نشان می‌دهند مطالعه داوطلبانه کتاب‌های آموزشی دارای همبستگی مثبتی با متغیرهایی همچون موفقیت تحصیلی (بالا رفتن نمرات امتحانی) رشد ذخیره لغات، درک مطلب، رسایی بیان شفاهی، اطلاعات عمومی و نگرش نسبت به خواندن است. این دو محقق براساس مصاحبه‌های انجام شده با دانش‌آموزان دبیرستانی شرق آمریکا (شامل جوانان آمریکایی آفریقایی تبار و اروپایی تبار) و در جریان یک مطالعه طولی چهار ساله (سه سال دبیرستان و یک سال پس از دبیرستان) به این نتیجه رسیدند که مطالعه آزاد و داوطلبانه، فرصت‌هایی را برای شکل‌گیری هویت در اختیار نوجوانان قرار می‌دهد، به شکل‌گیری هویت‌های جنسیتی، قومی و نژادی آن‌ها کمک می‌کند و آرمان‌های تحصیلی را در آن‌ها ارتقا می‌دهد. این محققان با استفاده از منطق استقرایی و روش تحلیل روایت، توانستند محاسن و معایب بالقوه مطالعه داوطلبانه را استخراج کنند. براساس نتایج این تحقیق، میزان مطالعه داوطلبانه تحت تأثیر متغیرهایی همچون فشار والدین، مدرسه، تعهدات اجتماعی و کاری بوده است. علاوه بر متغیر میزان مطالعه داوطلبانه، دو متغیر وابسته دیگر نیز در این تحقیق مطرح بوده‌اند: محتوای مورد مطالعه و نحوه مطالعه.

مطالعه آزاد یا تفننی مزایای اجتماعی و آموزشی زیادی دارد. از جمله افزایش توانایی افراد در نویسندگی، افزایش دایره لغات یک فرد، و اطلاعات عمومی وسیع (Cox & Guthrie, 2001).

تحقیقات نشان می‌دهند که وقتی افراد انگیزه‌ای برای مطالعه نداشته باشند، فرصت‌هایشان برای یادگیری شدیداً کاهش می‌یابد (Baker, Dreher and Guthrie, 2000) و این می‌تواند به ایجاد احساس منفی نسبت به خواندن منجر شود و یک دور شیطانی ایجاد کند که در آن کتاب‌خوانان فقیر، فقیر باقی می‌مانند (Juel, 1988). یافته‌های حاکی از آنند که دانش‌آموزان متعلق به خانواده‌های فقیرتر کمتر مطالعه می‌کنند، کمتر از مطالعه لذت می‌برند و کمتر برای مطالعه تحت فشار و تشویق والدین خود قرار می‌گیرند.

نگارنده (شهبابی، ۱۳۸۵) در تحقیق با عنوان «ارزش‌یابی طرح سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی دوره ابتدایی» به بررسی میزان تحقق اثرات مورد انتظار دفتر انتشارات کمک‌آموزشی از اجرای طرح فوق‌الذکر در بعد مصرف (از سوی دانش‌آموزان و اولیای آنان) پرداخت که خلاصه‌ای از یافته‌های آن در سال‌نامه شماره ۴ و ۵ بهار ۱۳۸۶ منتشر شده است.

۸. چهارچوب نظری تحقیق

این پژوهش یک تحقیق «ارزش‌یابی» (Evaluation research) محسوب می‌گردد. تحقیقات ارزش‌یابی اثرات سیاست‌ها و برنامه‌ها را بر روی آماج آن سیاست‌ها و برنامه‌ها (یعنی افراد، گروه‌ها، نهادها و اجتماعات) از نظر میزان تحقق اهداف مورد بررسی قرار می‌دهند. دنبیدیان (Donbedian, 1966) مطالعات ارزش‌یابی را بر سه قسم می‌داند:

مطالعه برآیند (Outcome Studies)

مطالعه فرآیند (Process Studies)

مطالعه ساختار (Structure Studies)

در مطالعه برآیند، درجه بهبود یک وضعیت که ناشی از اجرای یک برنامه است، اندازه‌گیری می‌شود که این خود مهم‌ترین شکل ارزش‌یابی

تا بازاریابی از طریق تبلیغ رایگان کتاب‌های استاندارد یا تأیید شده در کتابنامه رشد و یا در انتهای کتاب‌های درسی. بازاریابی (marketing) در صد ترویج ارزش یک محصول و فروش آن در سودآورترین شکل ممکن است. هر چند هدف ناشران از این بازاریابی‌ها به حداکثر رساندن سود است اما هدف دفتر انتشارات کمک آموزشی از بازاریابی رایگان و داوطلبانه، حمایت از ناشران کتاب‌های استاندارد و نهایتاً حمایت از مصرف کنندگان است.

در هر حال، برای ارزش‌یابی میزان موفقیت طرح سامان بخشی کافی نیست که درجه تمکین تولیدکنندگان کتاب‌های آموزشی به ضوابط و مقررات اعلام شده از سوی ستاد اجرایی بالقوه رضایت داشته باشند در حالی که به شکل عینی در شرایط نامطلوبی به سر می‌برند (Manstead and Hewstone, 1955: 572).

۱-۸. سنجش در سطح نگرش

در تحقیق حاضر مفهوم «رضایت از اجرای طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی» در واقع به معنای نگرش نسبت به اجرای طرح فوق‌الذکر در نظر گرفته شده است. به عبارت دیگر، هنگامی که رضایت افراد را نسبت به یک موضوع می‌سنجیم، به تبع آن، نگرش آن‌ها نیز نسبت به آن موضوع خاص سنجیده می‌شود. یعنی رضایت نوعی نگرش است: «نگرش عبارت است از یک نوع حالت آمادگی ذهنی و عصبی که از طریق تجربه سازمان می‌یابد و تأثیر هدایتی یا پویا بر فرد می‌گذارد» (Allport, 1935: 810). نگرش دارای سه بعد است: شناخت، عاطفه، رفتار. **شناخت** در نگرش عبارت است از تصویر فرد نسبت به دانشی که درباره یک موضوع دارد. مثلاً ناشری که اعتقاد داشته باشد طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی بسیاری از مشکلات موجود در بازار چنین کتاب‌هایی را برطرف می‌کند. **عاطفه** نشان‌دهنده احساس فرد نسبت به موضوع نگرش است. مثلاً ناشری که اعتقاد فوق‌الذکر را داشته باشد، به احتمال

کیفیت است. مطالعه فرآیند بر وجود روش‌های مقبول همگان یا استانداردهای مورد توافق همگان متمرکز است به طوری که هر فعالیتی در رابطه با استانداردهای ذی‌ربط ارزش‌یابی می‌شود. مطالعه ساختار به معنی ارزیابی ابزارهای موجود برای ارائه خدمات است. این ابزارها طیف وسیعی را در برمی‌گیرند اعم از منابع انسانی (پرسنلی) و روش‌های ارائه آن‌ها. به زعم نگارنده، مناسب‌ترین روش برای ارزش‌یابی طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی مطالعه برآیند است. در این روش وضعیت همه کسانی که به نحوی درگیر طرح سامان بخشی هستند (شامل مؤلفان و مترجمان، ناشران، داوران، معلمان، دانش‌آموزان، و اولیای آن‌ها) پس از اجرای این طرح مورد بررسی قرار می‌گیرد و اثرات مورد انتظار در خصوص هر یک از این نقش‌آفرینان مشخص می‌گردد.

فرآیند تولید و مصرف کتاب‌های آموزشی از منظر علوم ارتباطات و جامعه‌شناسی ارتباطات یک فرآیند ارتباطی نیز محسوب می‌شود. در هر فرآیند ارتباطی، عناصر زیر حضور دارند: منبع پیام (یا نهادهای رسانه‌ای) یا فرستنده پیام، پیام یا محصول، مخاطب یا گیرنده پیام. در تحقیق حاضر مؤلفان، مترجمان و ناشران کتاب‌های آموزشی فرستنده پیام، کتاب‌های آموزشی محصول حاوی پیام و معلمان، دانش‌آموزان و اولیای آن‌ها مخاطبان یا گیرندگان پیام محسوب می‌شوند. اجرای طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی به معنی تنظیم یا سامان‌دهی (regulation) این فرآیند ارتباطی در بازار کتاب‌های آموزشی ایران از سوی وزارت آموزش و پرورش است. منظور از سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی «مجموعه‌ای از فعالیت‌های هدفدار است که منجر به هدایت و سمت‌گیری ناشران، مؤلفان و دست‌اندرکاران امر چاپ و نشر (اعم از دولتی و غیردولتی) به سوی تولید و انتشار کتاب‌های آموزشی مطلوب، براساس راهنماهای برنامه درسی دوره‌های تحصیلی می‌شود». (دفتر انتشارات کمک آموزشی، ۱۳۷۹: ۷). این فعالیت‌های هدفدار طیف وسیعی از وظایف را شامل می‌شود از تعیین نیازهای آموزشی گرفته

زیاد پاسخ احساسی مثبتی را در ارتباط با طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی و مجریان آن بیان می‌کند. وی فعالیت‌های مجریان این طرح (دفتر انتشارات کمک‌آموزشی) را مثبت ارزیابی می‌کند، نقاط مثبت آن را برجسته می‌سازد و به کسانی که در آن دفتر کار می‌کنند، علاقه نشان می‌دهد. رفتار هدایت‌کننده عمل انسان به سوی موضوع مورد گرایش است. ناشری که اعتقادات و عواطف فوق‌الذکر را در خصوص طرح سامان بخشی و مجریان آن داشته باشد، بالطبع از ضوابط و مقررات اعلام شده در خصوص تولید و انتشار کتاب‌های آموزشی نیز تبعیت می‌کند؛ مثلاً در جشنواره کتاب‌های آموزشی شرکت می‌کند و در راستای نیازهای آموزشی اعلام شده و ضوابط شکلی و محتوایی تعیین شده از سوی ستاد اجرایی طرح سامان بخشی عمل می‌کند.

بنابراین رضایت هر یک از نقش‌آفرینان عرصه تولید و مصرف کتاب‌های آموزشی (ناشران، مؤلفان و مترجمان، معلمان، دانش‌آموزان و اولیای دانش‌آموزان) عبارت است از میزان احساسات مثبتی که این نقش‌آفرینان نسبت به طرح سامان بخشی و مجریان آن ابراز می‌کنند. در این تحقیق تلاش خواهد شد میزان رضایت یا عدم رضایت هر یک از این نقش‌آفرینان از آن دسته از اجزا و عناصر طرح سامان بخشی که به آن‌ها مربوط می‌شود، اندازه‌گیری شده و در درجه دوم عوامل مؤثر بر میزان رضایت یا نگرش هر یک از نقش‌آفرینان فوق‌الذکر نیز شناسایی شود.

۲-۸. سنجش در سطح رفتار

سنجش میزان تحقق اثرات مورد انتظار از طرح سامان بخشی در سطح رفتاری یا عینی براساس شاخص‌های ارزیابی اثربخشی زیر صورت خواهد گرفت.

۱-۲-۸. در بعد تولید کتاب‌های آموزشی

- اثرات مورد انتظار در بعد تولید کتاب‌های آموزشی عبارت‌اند از:
- افزایش تیراژ و دفعات تجدید چاپ کتاب‌های آموزشی معرفی شده در کتابنامه رشد.
  - افزایش تیراژ و دفعات تجدید چاپ کتاب‌های آموزشی معرفی شده در انتهای کتاب‌های درسی.
  - افزایش تیراژ و دفعات تجدید چاپ سایر کتاب‌های آموزشی ناشران برگزیده.
  - نگرش مثبت ناشران، مؤلفان و مترجمان نسبت به طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی.
  - پذیرش فهرست نیازهای آموزشی اعلام شده از سوی وزارت آموزش و پرورش به عنوان دستور کار انتشاراتی (پرکردن خلأ کتاب‌های آموزشی در برخی حوزه‌ها و گونه‌ها، اولویت دادن به تألیف در مقایسه با ترجمه، پرکردن خلأ کتاب‌های آموزشی مخصوص معلمان و...)
  - اعتقاد ناشران، مؤلفان و مترجمان به اعتبار و جامعیت معیارها و استانداردهای تعیین شده برای تألیف و ترجمه کتاب‌های آموزشی (معیارهای عمومی و اختصاصی کتاب‌های آموزشی).
  - شرکت ناشران در جشنواره کتاب‌های آموزشی جهت اخذ نشان استاندارد.
- شاخص‌های مربوط به سایر انتظارات در جریان تحقیق شناسایی خواهند شد.

۲-۲-۸. اثرات مورد انتظار در بعد ارزیابی کتاب‌های آموزشی

نگرش مثبت کارشناسان (داوران یا ارزیابان) نسبت به اعتبار معیارهای ارزش‌یابی کتاب‌های آموزشی

۳-۲-۸. اثرات مورد انتظار در بعد تقاضا (مصرف) کتاب‌های

آموزشی

آموزشی فقط تابع سیاست‌ها و برنامه‌های ترویج مطالعه که در طرح سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی گنجانده شده، نیست. این رفتار مصرفی در نهادهای جامعه‌پذیرکننده‌ای همچون خانواده، مدرسه و کتابخانه و در فعالیتهای فرهنگی دانش‌آموزان و اولیای آن‌ها ریشه دارد. بنابراین لازم است سهم هر یک از این نهادها و فعالیت‌ها در شکل‌دهی به الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی تعیین گردد.

بدین منظور از الگوی نظری «گربرت کرای کمپ» که نقش خانواده، مدرسه و کتابخانه را در جامعه‌پذیری مطرح می‌کند استفاده کرده‌ایم. به علاوه از نظریه «بورديو» نیز برای بررسی تأثیر سرمایه اقتصادی و سرمایه فرهنگی دانش‌آموزان و اولیای آن‌ها بر الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی و بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان استفاده کرده‌ایم و بالاخره از یکی از مفروضات نظریه «استفاده و خشنودی رسانه‌ای» (uses and gratifications theory) به عنوان استراتژی پژوهش در شناسایی انگیزه‌ها و دلایل خرید و استفاده از کتاب‌های آموزشی بهره برده‌ایم.

متغیرهای برگرفته از رویکردهای نظری فوق در قالب یک مدل تلفیقی و ابداعی تدوین شده‌اند. این مدل کلیه متغیرهای دخیل در این تحقیق را نشان می‌دهد (نمودار شماره ۱).

۱. فرضیات تحقیق

با توجه به عدم پیشینه پژوهشی در خصوص نگرش‌ها و رفتارهای ناشران، مؤلفان و مترجمان و معلمان از بیان فرضیات تحقیق صرف نظر کرده و صرفاً به سؤالات پژوهشی که در ابتدای طرح تحقیق حاضر مطرح شده‌اند، اکتفا می‌کنیم؛ اما با توجه به تجربه محقق در تحقیق قبلی خود در خصوص الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی در مقطع ابتدایی در شهر تهران می‌توان فرضیات آن تحقیق را در مورد

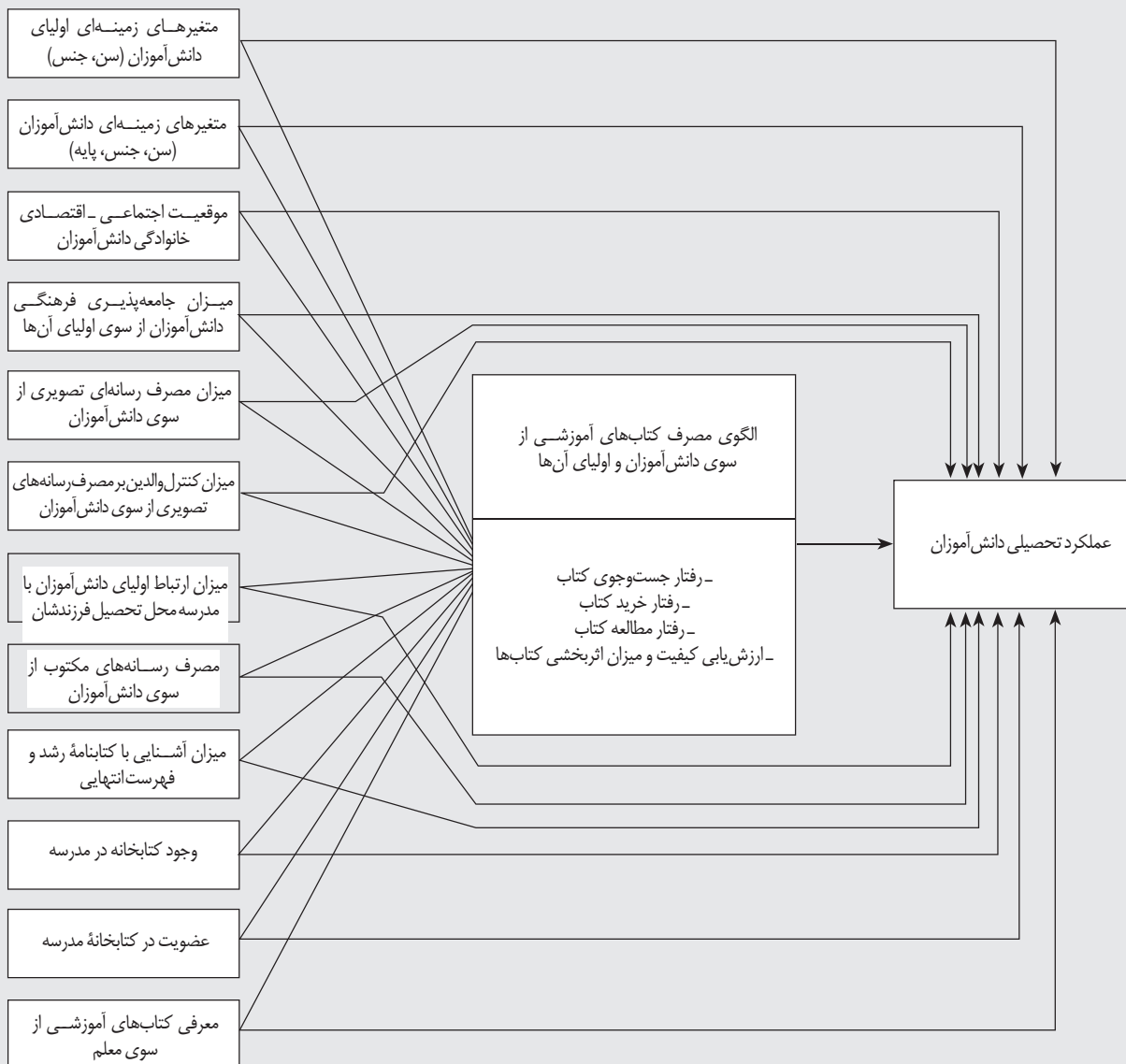
اثرات مورد انتظار در بعد تقاضای کتاب‌های آموزشی عبارت‌اند از:

- میزان مطالعه کتابنامه رشد توسط معلمان و انتخاب کتاب‌های آموزشی معرفی شده جهت توصیه به دانش‌آموزان برای خرید آن‌ها.
- انتخاب و مطالعه کتاب‌های آموزشی راهنما از سوی معلمان.
- انتخاب کتاب‌های آموزشی مناسب از کتابنامه و یا فهرست کتاب‌های برگزیده در انتهای کتاب‌های درسی از سوی دانش‌آموزان و یا اولیای آن‌ها.
- افزایش میزان مطالعه کتاب‌های آموزشی از سوی دانش‌آموزان.
- پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزانی که کتاب‌های آموزشی معرفی شده را مطالعه کرده‌اند.
- رضایت دانش‌آموزان و اولیای آنان از کتاب‌های معرفی شده.
- خرید کتاب‌های آموزشی معرفی شده در کتابنامه یا انتهای کتاب‌های درسی از سوی اولیا برای فرزندان‌شان.
- ترغیب فرزندان به مطالعه کتاب‌های خریداری شده از سوی اولیای دانش‌آموزان.
- قبول مرجعیت داوران یا ارزیابان دفتر انتشارات کمک‌آموزشی از سوی دانش‌آموزان و اولیای آن‌ها در انتخاب ناشران و کتاب‌های برگزیده آن‌ها.

در تعریف نظری متغیر وابسته یعنی الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی از ادبیات پژوهشی موجود در حوزه جامعه‌شناسی خواندن یا مطالعه (sociology of reading) مثل تعریف «شیفمن» و همکاران وی در خصوص ابعاد چهارگانه رفتار مصرفی (جست‌وجوی اطلاعات، خرید، استفاده و ارزش‌یابی) و نظریه «بورديو» در خصوص انواع سرمایه‌ها و نظریه «گربرت کرای کمپ» در خصوص نقش خانواده، مدرسه و کتابخانه در جامعه‌پذیری کتاب‌خوانی استفاده خواهد شد. دلیل استفاده از این تئوری‌ها این است که الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی یا رفتار مصرفی دانش‌آموزان و اولیای آن‌ها در حوزه کتاب‌های

نمودار ۱: مدل تحلیلی تحقیق: متغیرهای مؤثر بر الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی و عملکرد تحصیلی

تحصیلی دانش‌آموزان از طرف دیگر ارتباط وجود دارد.

۸. بین معرفی کتاب‌های آموزشی مناسب از سوی معلمان از یک طرف و الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان از طرف دیگر ارتباط وجود دارد.

۹. بین وجود کتابخانه در مدرسه و عضویت دانش‌آموزان در آن از یک طرف و الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی و عملکرد تحصیلی آن‌ها از سوی دیگر ارتباط وجود دارد.

۱۱. متغیرهای مطرح شده در فرضیات تحقیق

اثرات مورد انتظار در عرصه نگرش‌ها، نظرات و رفتارهای کلیه نقش‌آفرینان در فرآیندهای تولید و مصرف کتاب‌های آموزشی متغیرهای وابسته تحقیق محسوب می‌شوند. عوامل مؤثر بر میزان تحقق این اثرات نیز متغیرهای مستقل تحقیق را تشکیل می‌دهند.

۱-۱۱. متغیرهای وابسته و تعریف نظری و عملیاتی آن‌ها

رفتار مصرف‌کننده یا الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی شامل رفتار جست‌وجوی کتاب، رفتار خرید، رفتار کتاب‌خوانی، و ارزش‌یابی کتاب‌های آموزشی از سوی مصرف‌کنندگان و میزان عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان متغیر وابسته این تحقیق محسوب می‌شوند.

الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی: کتاب یک کالای فرهنگی است و مانند هر کالای دیگری به مصرف می‌رسد. کتاب به‌طور کلی و کتاب‌های آموزشی به‌طور خاص بخشی از سبد مصرفی یک خانوار را به خود اختصاص می‌دهند. الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی را می‌توان با مطالعه رفتار مصرف‌کننده شناسایی کرد. «رفتار مصرف‌کننده رفتاری است که از مصرف‌کنندگان در هنگام جست‌وجو، خرید، استفاده و

دانش‌آموزان مقطع راهنمایی و دبیرستان آزمو. این فرضیات براساس چهارچوب نظری و مدل تحلیلی تحقق عبارت‌اند از:

۱. بین متغیرهای موقعیتی یا زمینه‌ای (سن، جنس، پایه تحصیلی و موقعیت اقتصادی - اجتماعی) دانش‌آموزان تهرانی و اولیای آن‌ها از یک طرف و الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی آن‌ها و نیز عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان از طرف دیگر ارتباط وجود دارد.

۲. بین میزان جامعه‌پذیری فرهنگی دانش‌آموزان از سوی اولیای آن‌ها (آموزش مستقیم و غیرمستقیم) از یک طرف و الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان از طرف دیگر ارتباط وجود دارد.

۳. بین میزان مصرف رسانه‌های تصویری دانش‌آموزان از یک طرف و الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان از طرف دیگر ارتباط وجود دارد.

۴. بین میزان کنترل اولیا بر میزان مصرف رسانه‌های تصویری دانش‌آموزان از یک طرف و الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی دانش‌آموزان و عملکرد تحصیلی آن‌ها از طرف دیگر ارتباط وجود دارد.

۵. بین مصرف رسانه‌های مکتوب دانش‌آموزان از یک طرف و الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی و عملکرد تحصیلی آن‌ها از سوی دیگر ارتباط وجود دارد.

۶. بین میزان ارتباط اولیای دانش‌آموزان با مدرسه محل تحصیل فرزندشان از یک طرف و الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی دانش‌آموزان و اولیای آن‌ها و نیز عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان از طرف دیگر ارتباط وجود دارد.

۷. بین میزان آشنایی دانش‌آموزان و اولیای آن‌ها با شیوه‌های تبلیغ کتاب‌های آموزشی از سوی وزارت آموزش و پرورش (درج مشخصات کتاب‌های آموزشی مناسب در کتابنامه رشد و انتهای کتاب‌های درسی) از یک طرف و الگوی مصرف کتاب‌های آموزشی آن‌ها و عملکرد

ارزش‌یابی محصولات، خدمات و اندیشه‌ها سر می‌زند» (Schiffmant et al. 1978: 4)

رفتار جست‌وجوی کتاب

(Book Searching behavior)

به این معنی که مصرف‌کنندگان اطلاعات مربوط به کتاب‌های آموزشی مناسب و قابل خرید را از کجا کسب می‌کنند؟ (از طرق مستقیم مثلاً از طریق کتابنامه رشد، صفحات پایانی کتاب‌های درسی که کتاب‌های آموزشی مورد تأیید را معرفی می‌کند، مطبوعات و مجلات کشور و یا از طرق غیرمستقیم (توصیه اقوام و بستگان، توصیه معلمان، تشخیص شخصی). در تحقیق حاضر منابع کسب اطلاعات در مورد کتاب‌های آموزشی مناسب به دو سه دسته تقسیم شدند: دسته اول عبارت‌اند از منابع رسانه‌ای یا منابعی که در آن‌ها کتاب‌های آموزشی به مصرف‌کنندگان معرفی شده است و شامل سه منبع می‌گردد: کتابنامه رشد، فهرست انتهایی کتاب‌های درسی، مطبوعات و مجلات کشور. دسته دوم عبارت‌اند از منابع غیررسانه‌ای یا منابعی که به ارتباطات بین‌الاشخاص مصرف‌کننده مربوط می‌شود؛ مثلاً توصیه آن کتاب‌ها از سوی اقوام و آشنایان، توصیه معلمان سال گذشته و توصیه معلمان سال جاری، توصیه فرزند بزرگ‌تری که قبلاً از آن کتاب استفاده کرده است، تشخیص شخصی والدین دانش‌آموز.

رفتار خرید کتاب‌های آموزشی

(Book purchasing behavior)

منظور این است که اولاً مصرف‌کنندگان چه نوع کتاب‌های آموزشی را به لحاظ محتوایی می‌خرند (مثلاً مرتبط با کدام یک از کتاب‌های درسی و یا کتاب‌های مورد تأیید وزارت آموزش و پرورش

یا سایر کتاب‌ها را، کتاب‌های تألیفی یا ترجمه شده، کتاب‌هایی که ناشر آن‌ها معروف بوده، یا کتاب‌هایی که نویسنده آن معروف باشد) یا چه نوع کتاب‌های آموزشی را به لحاظ شکلی مطلوب می‌دانند. (مثلاً از نظر تعداد صفحات، نوع تصاویر، نوع طرح روی جلد، اندازه کتاب). ثانیاً چه قدر کتاب‌های آموزشی می‌خرند. مثلاً از ابتدای سال تحصیلی تا زمان جمع‌آوری اطلاعات این تحقیق چند کتاب آموزشی خریده‌اند؟ و یا چه مقدار پول صرف خرید چنین کتاب‌هایی کرده‌اند؟ ثالثاً چرا کتاب‌های آموزشی را خریداری و مطالعه می‌کنند؟ و چرا عده‌ای چنین کتاب‌هایی را نه خریداری و نه مطالعه می‌کنند؟ رابعاً چگونه به کتاب‌های آموزشی دسترسی پیدا می‌کنند؟ (مثلاً خودشان آن‌ها را می‌خرند و یا والدین‌شان می‌خرند یا از دوستانشان امانت می‌گیرند؟)

رفتار کتاب‌خوانی یا استفاده از کتاب‌های آموزشی

(Book reading behavior)

برای سنجش رفتار کتاب‌خوانی دانش‌آموزان از پنج معرف استفاده کرده‌ایم: مطالعه یا عدم مطالعه کتاب‌های آموزشی از سوی دانش‌آموزان، میزان ساعاتی که صرف مطالعه کتاب‌های آموزشی شده است. تعداد کتاب‌های آموزشی مطالعه شده در یک سال تحصیلی، تعداد کتاب‌های آموزشی مطالعه شده در پایه‌های تحصیلی گذشته، تعداد کتاب‌های آموزشی امانت گرفته از کتابخانه مدرسه.

ارزش‌یابی کتاب‌های خریداری شده توسط مصرف‌کننده

(Book evaluation)

این بعد از رفتار مصرف‌کننده به احساس و کنش مصرف‌کننده پس از خرید کتاب‌های آموزشی مربوط می‌شود. مثلاً آیا خریدار از خرید خود پشیمان است؟ آیا خود را به‌خاطر خرید آن‌ها ملامت می‌کند؟ آیا از کتاب‌های خریداری شده ناراضی است؟ آیا خرید چنین کتاب‌هایی

را به دیگران هم توصیه کرده است یا خواهد کرد؟ آیا قصد دارد باز هم کتاب‌های آموزشی به‌ویژه کتاب‌های آموزشی معرفی شده توسط وزارت آموزش و پرورش را بخرد؟ و بالاخره چه مشکلات و کم و کاستی‌هایی را در کتاب‌های آموزشی خریداری شده دیده است؟

عملکرد تحصیلی

(Book performance)

ساده‌ترین معیار برای ارزیابی عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان معدل کل آن‌ها در پایان یک ترم یا یک سال است؛ البته این متغیر هم می‌تواند به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شود و هم به عنوان متغیر وابسته (بستگی به مدل نظری تحقیق دارد). اما در تحقیق حاضر با توجه به متغیر انگیزه‌های خرید کتاب‌های آموزشی در مدل تحلیلی تحقیق به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شده است.

۴-۱۱. متغیرهای مستقل و تعریف نظری و عملیاتی آن‌ها

عوامل مؤثر بر میزان تحقیق اثرات مورد انتظار از اجرای طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی متغیرهای مستقل این تحقیق محسوب می‌شوند. این متغیرها بر حسب نقش آفرینان یا کنشگران بازار عرضه و تقاضای کتاب‌های آموزشی متفاوتند.

■ در مورد ناشران:

نوع مدیریت مؤسسه انتشاراتی (دولتی یا خصوصی)، سابقه فعالیت مؤسسه انتشاراتی (برحسب ماه و سال)، تعداد عناوین کتاب‌های منتشر شده تاکنون به تفکیک تألیف و ترجمه، زمینه فعالیت در میان انواع کتاب‌های آموزشی، سن ناشر، مدرک و رشته تحصیلی ناشر، مشاغل قبلی و فعلی ناشر، سابقه شرکت در جشنواره

کتاب‌های آموزشی، سابقه دریافت نشان مقبولیت (استاندارد) از جشنواره‌های کتاب.

■ در مورد مؤلفان و مترجمان:

سابقه فعالیت مؤلف یا مترجم (برحسب ماه و سال)، مدرک و رشته تحصیلی مؤلف یا مترجم، مشاغل قبلی و فعلی مؤلف یا مترجم، تعداد عناوین کتاب‌های تألیفی یا ترجمه شده، زمینه فعالیت تألیفی یا ترجمه‌ای در میان انواع کتاب‌های آموزشی، سابقه شرکت در جشنواره کتاب‌های آموزشی، سابقه دریافت نشان مقبولیت (استاندارد) از جشنواره‌های کتاب.

■ در مورد معلمان:

نوع مدرسه ابتدایی (دولتی یا غیرانتفاعی)، سابقه فعالیت یا تدریس (برحسب ماه و سال)، سن معلم، جنسیت معلم، مدرک و رشته تحصیلی معلم، مشاغل قبلی و فعلی معلم.

■ در مورد دانش‌آموزان:

سن دانش‌آموز، جنسیت دانش‌آموز، تعداد خواهران و برادران دانش‌آموز، نوع مدرسه محل تحصیل (دولتی یا غیرانتفاعی)، پایه تحصیلی، میزان پول توجیبی روزانه، نوع شغل والدین، میزان درآمد متوسط ماهیانه والدین، سطح تحصیلات والدین، میزان جامعه‌پذیری فرهنگی دانش‌آموزان از سوی اولیای آنان، میزان مصرف رسانه‌های تصویری از سوی دانش‌آموزان و...

■ در مورد اولیای دانش‌آموزان:

سن والدین، نوع شغل والدین، میزان درآمد متوسط ماهیانه والدین، سطح تحصیلات والدین، تعداد فرزندان و...